

ПРОЦЕСИТЕ НА ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВО (URBAN SPACE) В ГРАДСКО МЯСТО ЗА ЖИВОТ (URBAN PLACE) В КОНТЕКСТА НА ПОВЕДЕНЧЕСКАТА ГЕОГРАФИЯ

DOI: 10.7546/PG.1-2.2025.01

Десислава Полеганова¹

Целта на настоящата статия е да се анализират важни теоретични и практико-приложни подходи, свързани с трансформацията на градското пространство (urban space) в градско място за живот (urban place) в контекста на поведенческата география. Това налага интерпретацията на основни постановки и подходи от поведенческата география, които намират приложение в изследванията на градската среда с акцент върху: субективните възприятия, нагласи и отношения на индивидите към обитаваната от тях среда, локалните общности и използването предимно на качествени методи на изследване. Анализирани е еволюцията на основни модели свързани с изучаване на градското пространство базирано на когнитивно картографиране и „образа на града“ (Lynch, 1960), които трансформират градската среда в градско място за живот, и водят до формирането на чувство за принадлежност (sense of place) към конкретна територия. В заключение, поведенческата география притежава значителни и нереализирани досега възможности за обогатяване на географските изследвания на градската среда в България, както и увеличаваща се практическа значимост чрез прилагането на нейните достижения в градското планиране.

Ключови думи: градски селища, пространство, място, образ на града, усещане за място, поведенческа география

THE TRANSFORMATION PROCESSES FROM „URBAN SPACE“ TO „URBAN PLACE“ IN THE CONTEXT OF BEHAVIORAL GEOGRAPHY

Dessislava Poleganova

The paper aims to analyze important theoretical and practical approaches related to transforming urban space into an urban place in the context of behavioral geography. This implies the interpretation of the key concepts and approaches of behavioral geography that are applied in urban studies, with a particular emphasis on case studies, usage of primarily qualitative research methods, and exploring people's subjective perceptions, attitudes, and relationships to their inhabited environment. The paper analyses the evolution of different models related to the study of urban space based on cognitive mapping and the "image of the city" (Lynch, 1960), which transform the urban environment into an urban place to live, and lead to the development of a sense of belonging (sense of place) to a particular territory. In conclusion, behavioral geography has significant, and hitherto unrealized potential for enriching geographical research on the urban environment in Bulgaria, as well as increasing practical relevance through the application of its achievements in urban planning.

¹ Департамент География, Национален институт по геофизика, геодезия и география – Българска академия на науките; dpoleganova@yahoo.com

Keywords: urban settlements, space, place, image of the city, sense of place, behavioral geography

УВОД

През последните години концепциите и политиките на градското развитие в редица документи на световно и европейско ниво са тясно свързани с разбирането, че градските селища са основните инструменти за постигане на устойчив начин на живот (Целите за устойчиво развитие на ООН, Новият градски дневен ред на ООН (2017 г.), Териториалният Дневен ред 2030 „Бъдеще за всички места“, Градският дневен ред на ЕС, Новата Лайпцигска харта (2020) и др.). В тях съществено място заема определянето на стратегическа визия и основните подходи за постигане на устойчиво и интегрирано градско развитие, разработването и прилагането на ефективни политики и добри практики за планиране и управление на градските селища, осигуряването на различни източници на финансиране и др. С цел по-ефективно разрешаване на екологичните, икономическите, демографските и социалните предизвикателства, засягащи градските райони, Европейската комисия разширява обхвата на Кохезионната политика с нова цел „Европа по-близо до гражданите“ (Objective 5. A Europe closer to citizens), в която основни приоритети са активното участие на местните заинтересовани страни при взимането на решения и осигуряването на инвестиции съобразно спецификата на дадената територия (Актуализирани общи указания за подготовка на инвестиции за градско развитие по ПРП 2021-2027 г., 2020 г.)

Засилените урбанизационни процеси, нарастването на социално-икономическите неравенства и пространствената поляризация, негативните изменения в природната среда, нарастващата дигитализация и роботизация на обществения и личния живот поставят преобладаващото градско население на България и ЕС пред сериозни предизвикателства и проблеми с комплексен характер и ясно изразени пространствени белези.

Посочените тенденции дават значителни възможности на географията да използва своя интегриращ теоретичен потенциал и да докаже за пореден път своята значимост като практико-приложна наука, включително и в България. Значителни и нереализирани досега възможности за обогатяване на географските изследвания на градската среда в България притежава поведенческата география. Като интердисциплинарно географско направление тя предлага специфични теоретични и методологични аспекти на изследване на градовете в България, като акцентира върху субективните аспекти, локалните нива на пространството и използва предимно качествените методи за анализ. В поведенческата география широко се прилага когнитивното картографиране и менталните карти като инструмент за извличане на пространствените представи и образи от градските жители с важно практическо приложение в редица области – градско планиране, образование, управление, регионално развитие и др. Поведенческата география през последните години обогатява потенциала си и разширява тематичния си обхват чрез прилагането на дигиталните технологии и изкуствения интелект.

Целта на настоящата статия е да анализира процесите на трансформация на градското пространство (urban space) в градско място за живот (urban place) в контекста на

поведенческата география. Така заложената цел налага конструирането на статията в следната логическа последователност:

- ❖ Анализ на теоретико-методологичните основи на поведенческата география и нейната значимост в изследванията на градската среда;
- ❖ Анализ на основните теоретични и практико-приложни аспекти на процесите на трансформация на градското пространство (urban space) в градско място за живот (urban place).

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ПОВЕДЕНЧЕСКАТА ГЕОГРАФИЯ И НЕЙНАТА ЗНАЧИМОСТ В ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА ГРАДСКАТА СРЕДА

Поведенческата география възниква в западните географски школи през 60-70 години на XX в. в резултат на въздействието на три основни тенденции. На първо място се поставя развитието на два подхода в психологията – бихевиористичния (началото на XX в.) и когнитивния (50-те години на XX в.), които предлагат различни постановки за развитие на ново направление в обществената география. На второ място е „количествената революция” в географията (50-60-те г. на XX в.), която предизвиква естествената борба на парадигми в географията в посока нейното „хуманизиране” и по-широкото използване на теории и методология от хуманитарните дисциплини и философията. На трето място са настъпилите трансформации в икономиката, както и обществената организация на човешкото общество, налагат нуждата от търсене на нови научни теории за изучаване, моделиране и прогнозиране на нагласите и поведението на хората.

В научаната литература не е възприето единно и унифицирано определение на поведенческата география и досега продължава научната дискуссия за статута ѝ – дали тя е самостоятелна географска дисциплина в обсега на обществената география или по-скоро е само бихевиористичен (поведенчески) подход в географията (Montello, 2022). Според Cox и Gollidge (1969) поведенческата география се занимава с построяването на географска теория въз основа на постулатите за поведението на хората, съсредоточавайки вниманието върху социалните и психологически процеси, чиито пространствени съставки са ярко изразени и въздействат върху организацията на пространството (по Карастоянов, 2008:131). International Encyclopedia of Human Geography (2009:282) дава по-различно схващане за поведенческата география като периферна дисциплина в обхвата на обществената география, която използва дисагрегиран подход за изследване на човешкото поведение и акцентира върху изучаването на познавателните процеси при формирането и взимането на пространствени решения. В The Dictionary of Human Geography (2009) се посочва, че поведенческата география поставя основния фокус върху изследване на психологическите основи на пространственото поведение на индивидите и изследва предимно познавателните процеси и механизмите на взимане на решения, които се осъществяват при сложното взаимодействие околна среда–човешка дейност. Русев (2008:49) и Русев и Владимирова (2010:20) предлагат синтезиран

вариант на определение на поведенческата география като интердисциплинарна наука за пространствените проявления на човешкото поведение.

Argent and Walmsley (2009) посочват, че поведенческата география е допринесла за теоретичното и методологично обогатяване на географията и е важен инструмент за оценяване на епистемологичните основи на науката. Основен акцент на поведенческата география (поради влиянието на бихевиоризма и други направления в обществената география) е отделният индивид и изследванията се концентрират предимно на микропространствено ниво. Различието от повечето други географски дисциплини е разглеждането на индивида повече като субект, а не като обект (основната разлика и критика към силно позитивистичната икономическа география). Друга отличителна особеност на поведенческата география е, че индивидът търси задоволяване на своите потребности и нужди, а не се стреми към намиране на предимно рационални решения и оптимизация на поведението си (The Dictionary of Human Geography, 2009: 44-45).

На съвременния етап могат да се посочат следните тематични научни изследвания и приноси на съвременната поведенческа география, които са тясно свързано с градските изследвания (съставено по: Image and Environment. Cognitive Mapping and Spatial Behavior, 1976; Walmsley and Lewis, 1993; Golledge and Stimson, 1997; Robinson, 1998; International Encyclopedia of Human Geography, 2009; The Dictionary of Human Geography. 5th Edition, 2009):

- Досега едно от основните достижения на тази географска дисциплина е процесът на когнитивно картографиране и резултатът му – създаване на когнитивните карти. Процесът на когнитивно картографиране е неврологичен и психологически процес на събиране, кодиране, съхраняване, извличане и използване на информация за определени места, явления и процеси (съставни части на обкръжаващата среда). Като резултат се получават различни по вид и съдържание когнитивни карти, уникални за всеки индивид и представляващи осмислената и запаметена пространствена информация. Установено е, че всеки индивид създава и използва множество когнитивните карти за различни местоположения и пространства, но те винаги са непълни и частично деформирани. Тези особености стават ясно забележими, когато се наблюдава пространственото поведение на индивидите или те трябва да изразят вербално (външно) своите карти (Kaplan, 1976).

- Друго важно тематично направление е свързано с географски анализ на влиянието на половите, възрастовите, културните и социално-икономическите различия върху пространствените представи, поведение и ориентиране на индивидите. С изключителна актуалност на съвременния етап са изследванията в поведенческата география, които търсят устойчиви връзки между културен и пространствен модел на поведение; влияние на глобализацията за изменение на пространствените представи, нагласи и поведение; взаимодействието между социалните, икономическите, възрастовите и образователните характеристики на населението и мобилността им и др. Поради спецификата на изследваните проблеми в това направление се наблюдава активно взаимодействие с културологията, социологията, демографията, етнографията и др.

- Изключително актуални са поведенческите географски аспекти на изследване на социално-икономическа и пространствена сегрегация и формирането на гета и т. нар. „затворени общности“ (gated communities) в градовете. Това направление осъществява потесни връзки и научен обмен със социологията, политологията, градското планиране и урбанизма. Интересен пример в това отношение е изследването на Асенов (2018), който прилага метода на когнитивното картографиране при изследване на менталния образ на Харман махала в гр. Пловдив. Менталните карти на респондентите от Харман махала се отличават значително една от друга и отразяват силното субективно въздействие на градската среда върху индивидите, а не толкова реалните географски дадености. Важно е да се отбележи, че по-голямата част от изследваните жители поставя махалата и своя дом в центъра на картата (Асенов, 2018).

- Друго традиционно направление в поведенческата география е изследване на привързаността на хората към определени пространства и „естетика“ на пространството. Така се оформят широко прилаганите концепции за „усещане за място“ (sense of place), „привързаност към мястото“ (place attachment), „идентичност на мястото“ (place identity) и др. Ценността на този подход е, че насочва географите към слабо изследвани теми като емоционална стойност на територията и влиянието ѝ върху населението, живеещо в нея, довежда до преоценка на същността и значимостта на утвърдени вече понятия в географията като ландшафт, териториалност, място, пространство, градска идентичност, качество на живот в градовете и др.

За съжаление, в България поведенческата география се развива относително късно – едва през 90-те години на ХХ в., и досега е слабо представена в географските изследвания. Основни теоретико-методологични постановки на дисциплината, както и тяхната връзка с обучението по география, са изяснени в трудовете на Карастоянов (2008), Русев (2008), Русев и Владимирова (2010), Карастоянов и др. (2010), Стоянов (2019), Бояджиев (2019), Симеонова (2020), Dermendzhieva et al. (2022) и др.

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПРОЦЕСИТЕ НА ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВО („URBAN SPACE”) В ГРАДСКО МЯСТО ЗА ЖИВОТ (“URBAN PLACE”)

През последните години научните изследвания в областта на географията, геоурбанистиката, градското планиране, икономиката, както и хуманитарните науки, са фокусирани върху трансформациите на градското пространство и свързаните с тях социални, културни и икономически проблеми на градовете и отделни градски райони. Тези трансформации до голяма степен зависят от действията както на засегнатите страни (жителите на даден град/квартал), така и на институционалните власти, които определят механизмите и възможностите, по които да се развива определена територия в дадена времева рамка. Вниманието на научните изследвания се фокусира върху характера на пространството, което оказва влияние върху формирането на определени възможности, избори и поведение на населението, което го обитава, но също така и върху обратната връзка – начина, по който

поведението на населението и социалните взаимодействия създават и преоформят градското пространство (Илиева, 2019).

Развитието на дадено градско пространство се определя от комплексното взаимодействие и развитие на структури от различни пространствени нива. Градът не може да се разглежда изолирано, без да се отчита мястото му в йерархичната териториална съгласуваност в мрежата от градовете, от една страна, и процесите, които протичат между различните части на града, от друга. За географите населеното място/градът е модел на взаимодействие, където общността е здраво вкоренена в териториалната основа. Широко разпространение при научните изследвания получава схващането, че модерните технологии и комуникации, съчетани с високата мобилност на населението, водят до намаляване на пространствените ограничения. В действителност развитието на транспорта и ИКТ намаляват териториалните различия, но мястото на пребиваване (селището/квартала) се разглежда като основен фактор, оформящ начина на живот на градските жители, както и различните взаимодействия жители–градско пространство (Илиева, 2019).

Взимайки под внимание трите диалектични нива на Lefebvre (1991), Илиева (2019) разграничава урбанистично, функционално и символно пространство на градските територии:

❖ Урбанистично (статично) пространство – неговото отграничаване се извършва на базата на архитектурни особености, специфичните черти на градоустройството и морфологичната структура на градската територия. Притежаваното/обитаваното жилище, кварталът и съседството остават едни от най-важните места във всекидневния живот на населението и са тясно свързани с пространствената и социалната идентификация.

❖ Функционално (активно) пространство – в съвременния свят хората прекарват значителна част от времето си далеч от дома си и в този смисъл функционалното пространство се дефинира като пространството, в което индивидът има директен контакт с другите хора в резултат на своите ежедневни дейности. Във функционално отношение структурата на града се отличава с редица подсистеми, свързани с отдиha и зелените площи, социалната, здравната и образователната инфраструктура, трудовата дейност и др. Функционалното пространство се изследва с особен интерес от поведенческата география и позволява да се анализират важни проблеми на градските общности, свързани с формирането на пространствените представи и поведение на жителите му.

❖ Символно пространство – териториалният обхват на градското пространство се възприема и оформя в съзнанието на неговите жители и се отличава със значителна субективност и деформации. Един от най-често прилаганите методи за външно проявление и анализ на символното градско пространство в географията, урбанизма и градското планиране е прилагането на ментално/когнитивно картографиране. Получените резултати от менталното картографиране дават възможност да се анализират особеностите на пространствените модели и субективните изкривявания, с които боравят респондентите, за степента на „затвореност“/„отвореност“ на изследваната група/обекти, за емоционалната стойност и чувството за принадлежност към квартала и града, които неговите жители изпитват.

❖ С развитието на дигиталните технологии и широкия достъп до интернет можем да дефинираме и виртуално градско пространство („общност без близост“) със своя специфика (Илиева, 2019).

В научната литература като класическо изследване на градското пространство се възприема концепцията на Kevin Lynch (1960) за „образа на града“. В своята книга „The Image of the City“ той предлага теоретико-методологичен модел за изследване на процеса на формиране на „образа на града“ на примера на конкретни градове в САЩ – Бостън, Лос Анджелис и Джърси Сити. Lynch (1960) разработва концептуална рамка за извличане, изследване и характеризирание на структурните компоненти на „образа на града“ и предлага система от 5 елемента, чрез които той да бъде описан и анализиран:

1. Линии на движение (paths) – главните пътища или улици, по които хората осъществяват случайно или обичайно своето придвижване в конкретната градска среда.
2. Граници (edges) – възприемат се като бариери, които трябва да маркират различните сегменти на градското пространство. Те могат да бъдат с различна степен на пропускливост в зависимост от характера на обектите, които обхващат (природни обекти, социални, административни и политически граници и др.)
3. Райони (площни обекти, districts) се основен компонент на „образа на града“. Те се определят като разпознаваеми, средни или големи по размер обекти и са с ясно очертани граници. Според Lynch (1960) районите са лесно разпознаваеми както от местните жители, така и от жителите, външни за изследвания град.
4. Възлови точки (nodes) – представляват стратегически точки, които изпълняват централни функции при анализ на активността и поведението на градските жители. Такива може да са важни кръстовища, транспортни спирки и др.
5. Забележителности (landmarks) – това са обектите, които визуално доминират в градския пейзаж и са лесно разпознаваеми, притежават различен характер на изграждащите ги елементи – например религиозни храмове, известни обществени сгради, паметници и др. (Lynch, 1960).

Самото проучване и открояване на важните елементи, конституиращи „образа на града“, включва сложен изследователски инструментариум: провеждането на анкетни проучвания, интервюта, теренни изследвания, създаване на когнитивни карти на градското пространство и използването на статистически методи за извеждане на закономерностите и главните фактори, формиращи различните „образи на града“ за анализиранияте градски територии. Концепцията на Lynch (1960) за „Image of the City“ намира и досега много широко приложение както в традиционните теми на изследване в географията, урбанизма и градското планиране за получаване на обобщен ментален образ на града, така и за оценка на разпознаваемостта на града от неговите и външните жители.

Kates (1970) изследва начина, по който хората възприемат обкръжаващото ги пространство, изхождайки от позициите на социологията и бихевиоризма с акцент върху градските територии. Концепцията за „образ на града“ се оказва ценен и полезен инструмент за изследване на градовете, като дава възможност за извеждане на специфичните пространствени

представи „в главите на хората“. Систематизирайки различни научни проучвания, Kates (1970) извършва сравнителен анализ и извежда спецификата и тежестта във възприемането на петте ключови елемента от концепцията на Lynch (1960), чрез които се описват реалните градове и се конституира техният субективен „образ“ (табл. 1).

Таблица 1.

Изследвания, свързани с „образа на града“ по модела на Lynch (1960)(по Kates, 1970)

Изследовател	Град	Значение на градските елементи*/**					Коментари
		1	2	3	4	5	
K. Lynch (1960)	Бостън	++	+	+	+	++	Разбиране на структурата на града; Една ясно изразена граница; Ясно обособени райони
	Джърси Сити			+			Липса на ясна форма на града; Липса на образ на града
	Лос Анджелис	+	+	++			Неясен образ на града; Липса на визуално лице на града; Активна градска дейност
D. de Jonge (1962)	Амстерадам		++	++			Много силен образ на града; Мрежовидна структура на града; Силно разпознаване на основните елементи на града
	Ротердам	+	+	+			Общ слаб образ на града; Неясни граници; Сградите са по-забележимият елемент на града
	Хага	+		+		+	Размити граници; Липса на значими пътища на движение
J. Gulick (1963)	Триполи (Ливан)		+	+		++	Сградите не се възприемат като основен ориентир; Географско разграничаване на районите
T. F. Saarinen (1969)	Чикаго	++		++	+	++	По-неясна представа за града (при студенти и жители в предградията); Ясно очергани райони с вътрешни детайли (при работещите в града)
H. Klein (1967)	Карлсруе (б. ФРГ)	++	++	+			Рационален образ на града Ясно изразена линейна структура „Образа“ на града се измества на запад; Силно отчетливи забележителности
D. Appleyard (1969)	Сиудад Гуаяна /Венецуела/		+			++	Ограничена „обща“ представа за града; По-точен образ на града в отделните квартали и при населението с ниски доходи

D. Stea and D. Wood (1970)	Мексико сити	++	+	++		++	Граници почти липсват; Силно доминиране на линиите на движение; Локалните забележителности са по-ясно възприемани
	Пуебла	++	++				Отчетлив образ на града, но безинтересен за жителите му Ясно очертана улична мрежа
	Гуанахуато	++	++	+			Силно неструктуриран град Наличие на два центъра
	Сан Кристовъл де лас Казас	++	+	+			Образът на града е много отчетлив сред жителите му Силно изразен модел на пространствена активност

* 1 – забележителности, 2 – възлови точки, 3 – линии на движение, 4 – граници, 5 – район

** ++ – много важен елемент; + – важен елемент

Francescato and Mabane (1973) прилагат нов подход към изследването на „образа“ на града и неговите жители. Използвайки модифицирана методологична рамка, авторите изследват различията в менталните образи на градовете Милано и Рим, като обвързват крайните резултати с редица демографски, икономически и социални характеристики на населението. За целите на настоящата статия са важни и закономерностите, които те открояват:

✓ градските жители използват еднакво природни и антропогенни обекти за формиране на образа на Милано и Рим;

✓ установяват се различия в образа на града при възпремането му от различните социални слоеве на населението по възрастови групи, жители и външни посетители на Рим и Милано и др.

От особена важност при изследване на взаимодействието на градската среда и нейните жители заемат проучванията, свързани с емоционалната стойност на обитаваното пространство. Методиката, разработена от Nasar (1990), се стреми да разкрие начина, по който градските жители оценяват градския пейзаж и градската структура, както и емоционалната им стойност за тях (изследвайки два моделни града в САЩ). За целта авторът комбинира интервюта с разработването на оценъчна карта, която да отразява областите с положителна и негативна оценка, както и описание на характеристиките, довели до тези оценки от страна на респондентите. Обобщаването на оценъчните карти позволява да се изведат желаните характеристики на градската структура като естественост, откритост, историческа значимост и други, които впоследствие да бъдат използвани при осъществяването на редица градоустройствени мерки.

Torcu and Torcu (2012) предлагат следната класификация на многообразието от съществуващи подходи за изучаване на процеса на трансформация от градско пространство (urban space) в градско място за живот (urban place):

- социологически подходи, които се фокусират върху социалните взаимодействия, историческите и културни ценности;
- психологически подходи, които отразяват особеностите в когнитивното и визуално-естетическото възприемане на пространството;
- урбанистични подходи, базирани на градската морфология и дейности;
- подходи, основаващи се на нуждите на жителите и вземащи под внимание тяхните нагласи и мнение.

В своето изследване авторите комбинират двата концептуални модела на Lynch (1960) и Nasar (1990) за изследването на територията на студенски кампус (Selcuk University Campus Area) в близост до гр. Коня, Турция. Чрез прилагането на когнитивно картографиране те извършват субективна и обективна оценка на изучаваното пространство и разкриват вариациите в емоционалната оценка на студентите за различните части на студенски кампус. Изследването предлага значителни практико-приложни възможности за географски изследвания на градовете, по-ефективно планиране и използване на градското пространство, съобразено с нагласите и емоциите на жителите към тяхното обкръжение и елементите на града. Освен това е важно да се подчертае, че двата процеса – възприемането на „образа на града“ и неговата оценка, взаимно си влияят (Torcu and Torcu, 2012).

Ghioca (2014) анализира ролята на когнитивните карти в градското планиране на примера на гр. Браила, Румъния. Изследването на реалната градска среда, която се отличава с голям динамизъм и комплексност на изграждащите я елементи, може да бъде представена и с помощта на когнитивни карти, които отразяват субективното възприятие на жителите за обитаваната от тях среда. Използването на когнитивното картографиране може да бъде особено полезен инструмент при изследване на проблемните области и територии в градските селища. С помощта на когнитивните карти, в комбинация с други методи, могат да се открият привлекателните (топофилия), отблъскващите (топофобия) и неутралните пространства в изследваното пространство, в случая гр. Браила. Привлекателните пространства логично се определят от наличието на зелени площи, културни и исторически забележителности, лични мотиви и чувства и др. Пространствата, които отблъскват градските жители, са свързани с престъпност, безработица, липса на добре развита инфраструктура, остарял и рушащ се сграден фонд и др., а неутралните пространства – и като разположението, и като функция, са буферна зона между топофилните и топофобните пространства (Ghioca, 2014).

Latypova et al. (2021) прилагат менталните карти за изучаване на образа на града на примера на градовете Набережни Челни и Казан в Руската федерация. Авторите приемат, че чрез когнитивното картографиране се извлича обобщен и субективен образ на града, който отразява неговите пространствено-времеви характеристики, които са възприети от по-голямата част от жителите. Прилагайки методологията на Lynch (1960), в комбинация с различни видове интервюта и ГИС, се посочва, че „образът на града“ се формира на базата на градски обекти със силно символно значение за населението, които:

- формират т.нар. „топлинна карта на емоционално възприемане“ на територията на града, отразяваща емоционалната оценка на различните градски територии (положителна/отрицателна), включително оценка, свързана с чувството за сигурност;
- са основните елементи за изграждане на градската идентичност и самоидентификация на жителите;
- оказват силно въздействие върху социалното взаимодействие в градската общност (Latypova et al., 2021).

Тясно свързана с изследвания процес на трансформация на градските селища е концепцията за „чувство/усещане за място“ („Sense of place“) и тя е обект на засилено изследване в последните години от страна на географи, социолози, психолози, урбанисти и архитекти. В научната литература „усещането за място“, визирайки града, е свързано с определени преживявания, спомени и чувства, формиране на специфична градска идентичност, чувство на сигурност и принадлежност. Изградените социални мрежи, взаимоотношения, продължителност и статут на пребиваване са ключовите фактори, които влияят върху формирането на „усещане за място“ в отделния индивид. Следователно краткото пребиваване в даден град рядко води до формиране на подобно чувство (Илиева, 2019).

Nashemnezhad et al. (2013) посочват, че като резултат от многопластовото взаимодействие между индивидите и обкръжаващата ги среда, се формира „чувство/усещане за място“, което се отличава със следните аспекти:

- ✓ когнитивен – свързан с възприемането на физическите параметри и пространствената ориентация в дадената територия;
- ✓ поведенчески – свързани с функциите на мястото и начинът, по който то удовлетворява нуждите на хората;
- ✓ емоционален – свързан с формирането на емоционална връзка и привързаност към мястото.

Gokse and Chen (2018) считат, че „усещането за място“ е сложна и комплексна категория, която се формира под влияние на психологически, демографски, социални, културни и други фактори и има строго изразена специфика при различните индивиди. Те предлагат концептуален модел за оценка на „усещането за място“ на градското пространство, свързан с морфологичните особености на жилищната среда, който се състои от 10 индикатора, базирани предимно на социологически и психологически аспекти на взаимодействието индивид–пространство като идентичност и естетика на мястото, привързаност към мястото, социално взаимодействие, социална свързаност и др.

Cabrera-Barona and Merschdorf (2018) в своето изследване на качеството на живот в градските територии обосновават разграничение между понятията „пространство“ (space) и „място“ (place). Според авторите пространството е реално съществуващо и триизмерно (ширина, дължина и височина/дълбочина) и в него се осъществява взаимодействието природа–човешко общество, а мястото отразява различните начини на възприемане и опит на населението в пространството и служи като основа за формирането на „усещане за място“ (sense of place). Като резултат едно и също градско пространство (space) може да бъде възприето като напълно

различни места (places) в зависимост от индивидуалните възприятия и нагласи: за дадена група от хора като предпочитана среда за обитаване, със силна позитивна емоционална връзка и чувство за принадлежност, а за други жители да доведе до емиграция. В допълнение, Cabrera-Barona and Merschdorf (2018) предлагат концептуален модел на взаимодействието между пространство, място и качество на живот в три различни и йерархично съподченени нива на генерализация (град/квартал–общност–индивид) и анализират връзките с други важни концепции в градските изследвания като правата на градовете (Rights of the city) и пространствена справедливост (Spatial justice).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Съвременните прогнози за броя на градското население предвиждат, че процесите на урбанизация в света (вкл. и в България) ще продължат с ускорени темпове и ще доведат до значителна пространствена концентрация на градските жители. Климатичните изменения, непрекъснато нарастващият антропогенен натиск върху природната среда и увеличаващите се потребности на градските жители поражда редица важни проблеми и предизвикателства с интердисциплинарен характер и ясно изразена локална (местна) специфика. Това налага търсенето на нови парадигми и иновативни подходи от страна на географската наука, за да се осъществи успешно прехода към по-устойчиво и интегрирано развитие на градските селища.

Поведенческата география притежава значителен и силно нереализиран потенциал да осигури различен и новаторски теоретичен и методологичен инструментариум за изследване на взаимодействието градско пространство–човешко общество и да допълва успешно традиционните методики за изследване на градовете. Основните предимства на поведенческата география се състоят във: разнообразието на прилаганите изследователски подходи и методи; дисагрерирания анализ; силния фокус върху субективните фактори (когнитивните процеси и индивидуалния опит) при взимане на решения и поведение в пространството; приноса по-доброто разбиране на пространствената хетерогенност и процесите на адаптиране на индивидите към непрекъснато променящата се градска среда. Чрез предоставяне на по-различно и интердисциплинарно разбиране на начините, по които хората взаимодействат с градските пространства и се ориентират в тях, поведенческата география може да допринесе за по-ноуансирано разбиране на градското развитие спрямо традиционните урбанистични модели за планиране и да отговори по-адекватно на потребностите и желанията на различните групи градско население

В началото на XXI в. изследването на процесите на трансформация на градското пространство (urban space) в градско място за живот (urban place) получават нов импулс за развитие в резултат на действието на множество фактори: Новия урбанизъм (New Urbanism), който набира все по-широка популярност в градското планиране и развитие; желанието на градските жители за по-високо качество на живот; широкото навлизане на ИКТ в човешката дейност и др. В резултат на това класически изследвания на тези процеси (напр. Lynch, 1960) получават нови интерпретации с различна научна насоченост и значително се разширява

теоретико-приложната значимост на предлаганите концептуални модели. Обобщавайки анализирани източници, градското пространство (urban space) се възприема като обективно съществуващо и притежаващо различни и измерими елементи, докато градското място за живот (urban place) отразява вариациите в субективното възприемане и оценяване на градското пространство от индивидите, които го населяват. Тясно свързана с изследвания процес на трансформация на градските селища е концепцията за „усещане за място“ („Sense of place“), което отразява субективната и емоционалната връзка на жителите с дадена градска територия и се определя от спецификата на социалните връзки, личните спомени и преживявания и културните влияния.

ЛИТЕРАТУРА

- Асенов, К.** 2018. Антропология на гетото – пространство и култура, изд., „Студио 18“, Пловдив.
- Бояджиев, В.** 2019. Развитие на идеите за пространството сред испанските географи. – В: Пространство-Общество-Икономика. Том 1. (Под общата редакция на П. Стоянов, И. Стаменков, К. Цветков), Атласи, София, стр. 46-62, <http://www.soccultgeo.eu/bg/2014-05-10-11-38-12/301-1>
- Илиева, Н.** 2019. Пространствена сегрегация, Национален институт по геофизика, геодезия и география-БАН, София
- Карастоянов, С.** 2008. Политическа география, геополитика и геостратегия (История, теория, практика), УИ „Св. Климент Охридски“, София, 130-132.
- Карастоянов, С., Л. Цанкова, Д. Полеганова, Н. Попов, К. Стойчев.** 2010. Специфика и развитие на когнитивните карти (на примера на изследвания на студентите от специалност “География”), СУ „Св. Климент Охридски“, ГГФ, научен проект № 227/2009 г.
- Русев, М.** 2008. Обществена география (Избрани лекции. Методологични указания. Информационни ресурси), „Унискорп“ ООД, София, 47-50.
- Русев, М., П. Владимирова.** 2010. Електорална география на България (Политическа география на българския преход. Електорално поведение и изборни резултати. Вътрешна геополитика и макроелекторални региони. Географски паспорти и електорални портрети), оформление „Сеп-Инфома“ ООД, София, 13, 17-21.
- Симеонова, В.** 2020. Възприемческа география и география на преподаване на образите, [https://geograf.bg/bg/article/vzpriemcheska-geografiya-i-prepodavane-na-geografiya-na-obrazi-te](https://geograf.bg/bg/article/vzpriemcheska-geografiya-i-prepodavane-na-obrazi-te), 16.04.2020
- Стоянов, П.** 2019. Социология на пространството и социална география, – В: Пространство-Общество-Икономика. Том 1. (Под общата редакция на П. Стоянов, И. Стаменков, К. Цветков), Атласи, София, стр. 7-45, <http://www.soccultgeo.eu/bg/2014-05-10-11-38-12/301-1>
- ***Актуализирани общи указания за подготовка на инвестиции за градско развитие по ПРР 2021-2027 г. (Публикувани на 29.10.2020 г.) <https://www.eufunds.bg/sites/default/files/uploads/oprdoc/docs/2021-09/29.10.20-Guidance%20for%20urban%20development%202021-2027%20201028.pdf>
- ***Градски дневен ред на ЕС, https://commission.europa.eu/eu-regional-and-urban-development/topics/cities-and-urban-development/urban-agenda-eu_en
- ***Нов градски дневен ред на ООН (2017 г.), <https://habitat3.org/the-new-urban-agenda/>
- ***Нова Лайпцигска харта (2020), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019IR4829>

***Териториален Дневен ред 2030 „Бъдеще за всички места“, <https://territorialagenda.eu/bg/>

***Цели за устойчиво развитие на ООН, <https://sdgs.un.org/goals>

Arent, N., D. Walmsley. 2009. From the Inside Looking out and the Outside Looking in: Whatever Happened to 'Behavioural Geography'?", *Geographical Research*, Volume 47, Issue 2, p.192-203.

***Behavioral problems in Geography. A symposium. (Edited by **K. Cox and R. Golledge**). 1st Edition, Northwestern University Evanston, Evanston, USA, 1969

Dermendzhieva, St., T. Draganova, A. Dermendzhiev. 2022. Geographical "images" and geographical "picture of the world" in the Information Society, XVI Jornadas Internacionais Grandes Problemáticas do Espaço Europeu. 27 a 28 maio de 2022. FLUP, Porto, Portugal, 2022, p. 44-45.

Francescato, D., W. Mebane. 1973. How Citizens View Two Great Cities: Milan and Rome, In R. Downs and D. Stea (Eds.), *Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behavior*, Aldine Publishing Company, Chicago, pp. 131-147

Ghioca, S. 2014. The cognitive map's role in urban planning and landscaping: application to Braila City, Romania. *Cinq Continents*, 4(10), 137-157. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-453530>

Golledge, R., R. Stimson. 1997. *Spatial Behavior: A Geographical Perspective*, The Guilford Press, NY and London.

Gokce, D., F. Chen. 2018. Sense of place in the changing process of house form: Case studies from Ankara, Turkey. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 45(4), pp. 772-796. <https://doi.org/10.1177/0265813516686970>

Hashemnezhad, H., A. Heidari, P. Hoseini. 2013. "Sense of place" and "Place attachment" (A Comparative Study), *International Journal of Architecture and Urban Development*, Vol. 3, Issue 1, pp. 5-12

***Image and Environment. *Cognitive Mapping and Spatial Behavior* (1976). Edited by R. M. Downs and D. Stea, Aldine Publishing Company, Chicago.

***International Encyclopedia of Human Geography (2009), Edited by R. Kitchin and N. Thrift, vol. 1, Oxford: Elsevier: 282-293.

Kaplan, S. 1976. Cognitive maps in Perception and Thought, In: *Image and Environment. Cognitive Mapping and Spatial Behavior* (Edited by R. M. Downs and D. Stea), Aldine Publishing Company, Chicago.

Kates, R. 1970. Human Perception of the Environment, *International Social Science Journal*, Vol.22, No 4, pp. 648-660

Latypova, M., E. Mingalimova, A. Rubtsova, A. Tazov. 2021. Empirical study of the mental representation of the image of the city (on the example of Kazan and Naberezhnye Chelny), *STCCE–2021, E3S Web of Conferences* **274**, 01034, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127401034>

Lefebvre, H. 1991. *The Production of Space*, Wiley-Blackwell

Lynch, K. 1960. *The Image of City*, Harvard-MIT Joint Center for Urban Studies Series, The MIT Press

Montello, D. 2022. Behavioral and cognitive geography (Last reviewed: 29/11/2022), <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199874002/obo-9780199874002-0069.xml>, <https://doi.org/10.1093/OBO/9780199874002-0069>

Nasar, J. 1990. The Evaluative Image of the City, *Journal of the American Planning Association*, 56, 1, pp. 41-53, <https://doi.org/10.1080/01944369008975742>

Robinson, G. 1998. *Methods and Techniques in Human Geography*. 1st Edition, Wiley Publications

Topcu, K. D., M. Topcu. 2012. Visual presentation of mental images in urban design education: cognitive maps, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 51, p. 573 – 582, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.08.208>

Walmsley, D., G. Lewis. 1993. People and Environment: Behavioral Approaches in Human Geography. 2nd Edition, Longman Scientific & Technical, Longman Group UK Ltd.

***The Dictionary of Human Geography. 5th Edition (2009). Edited by D. Gregory, R. Johnson, G. Pratt, M. Watts and S. Whatmore, Wiley-Blackwell, A John Wiley and Sons Ltd. Publications: 44-45, 202-203, 455.